

rých nedořešených problémů. Práce N. Jachia svedčí o stále stoupající úrovni bulharské sociologie a poskytuje řadu zajímavých námětů k rozvoji sociologie vědy jako speciální sociologické disciplíny.

Otakar Vochoč

Zbigniew Kuderowicz: Filozofia dziejów. Rozwój problemów i stanowisk (Filozofie dějin. Vývoj problémů a stanovisek)

Warszawa, Wiedza Powszechna 1973, 264 s.

Ačkoli sociologie ve svých dvou základních, třídě, teoreticky i metodologicky protikladných verzích, ve verzi marxovské a comtovské, vzniká až koncem první poloviny minulého století, nelze tvrdit, že by si dříve lidé sociologické otázky nekladli. Kladli si je od okamžiku, kdy byli schopni podrobit svůj sociální život elementární reflexi, a snažili se na ně rovněž smysluplně odpovídat. Základní a nejprezentativnější přehled těchto otázek i odpovědí z doby před vznikem buržoazní sociologie a materialistického pojetí dějin nám podává sociální filozofie a filozofie dějin – sociální filozofie jako ta část vlastně každého filozofického systému, která se snažila aplikovat ontologické předpoklady, z nichž systém vycházel, na onu složku objektivní reality, kterou nazýváme společností, a filozofie dějin jako disciplína pokoušející se najít za jednotlivými historickými událostmi jistý smysl, hlubší souvislosti, pravidelnosti, či dokonce zákonitost.

Sociolog, jenž se zajímá o dějiny vlastní disciplíny, a tím spíše historik sociologie nemohou ponechat období, které předcházelo konstituování sociologie jako samostatné disciplíny, bez povšimnutí, a to nejen proto, že comtovská sociologie i marxovské materialistické pojetí dějin vznikají programově jako reakce na onen způsob sociální reflexe, jak jej pěstovala právě sociální filozofie a filozofie dějin, a jako pokus o jejich překonání, ale rovněž proto, že otázky kladené v rámci těchto filozofických disciplín jsou dodnes tak či onak aktuální přesto, že odpovědi na ně, jak je uváděly zmíněné disciplíny, jsou již dávno překonány nebo byly od počátku mylné. Dnešní marxistický sociolog může tedy ze sociální filozofie a filozofie dějin minulých století čerpat přinejmenším dvojí poučení: jednak ho mohou tyto disciplíny inspirovat, pokud jde o kladení určitých stále živých otázek týkajících se společenského života, a jednak se z nich může poučit, jak na tyto otázky odpovídat nelze. Jakkoli jde často spíše o poučení negativní, i ono bývá v teoretické práci velmi cenné.

Z těchto důvodů stojí i za pozornost kniha polského filozofa Z. Kuderowicze o filozofii dějin, která je základním přehledem vývoje těchto problémů, které byly v rámci filozofie dějin řešeny jako klíčové, a v tomto smyslu úvodem do studia dané disciplíny. Její autor, prof. dr. Zbigniew Kuderowicz, patří ke

střední generaci polských historiků filozofie (nar. roku 1931). Studoval na filozofické fakultě Varšavské univerzity, kde také získal doktorát z dějin novověké filozofie. Od roku 1960 působí na Jagellonské univerzitě v Krakově, kde je v současné době vedoucím oddělení dějin sociologie na institutu filozofie. Zatím publikoval tyto nejdůležitější knihy: *Doktryna moralna młodego Hegla* (1962), *Fichte* (1963), *Światopogląd a życie u Diltheya* (1966), *Dilthey* (1967) a *Biografia kultury. O poglądach Jakuba Burckhardta* (1973).

V první kapitole své studie se Kuderowicz zabývá genezí a pojmem filozofie dějin. Píše, že každá reflexe o dějinách lidstva a o osudech států a národů nemusí být součástí filozofie dějin. Do této disciplíny řadí pouze takové úvahy o dějinách, které se týkají jejich smyslu jako procesu, tj. řetězce událostí, jež následují po sobě a jsou určitým způsobem navzájem spjaté. Odpověď na otázku po smyslu dějin může být pochopitelně buď kladná, nebo taková, že smysluplnost historie zpochybňuje. Diskuse o smyslu dějin je důležitá přinejmenším ze dvou teoretických důvodů: 1. slouží ke stanovení směru vývoje dějin, respektive k popření jejich obecné tendence; 2. rozhoduje o hodnocení událostí a epoch. I tehdy, když filozofie dějin popírá obecný smysl historie, snaží se vysvětlit průběh dějin a zároveň zhodnotit jejich složky. Podle Kuderowicze intence vysvětlit dějiny, a to tím, že je jim připsán, nebo odepřen obecný smysl, určuje směr, kterým se ubírá zájem filozofie dějin.

Do filozofie dějin patří ovšem ještě další problematika, a to filozofické úvahy o hodnotě historického poznání (tzv. kritika historického rozumu). Tu však v této studii ponechává polský autor stranou a soustřeďuje se plně na nástin vývoje diskuse o smyslu dějin.

Filozofie dějin jako samostatná a vědomě pěstovaná filozofická disciplína se objevila teprve v novověkém myšlení. Jako jeden z prvních ji rozvíjel italský myslitel přelomu sedmáctého a osmnáctého století G. Vico. Tvůrcem názvu byl pak v polovině osmnáctého století Voltaire. To však neznamená, že problematika filozofie dějin se objevila teprve tehdy, když se tato disciplína konstitovala a dostala své jméno. Nesetkáváme se však s ní podle Kuderowiczova názoru v antice, nýbrž poprvé teprve v křesťanské filozofii.

Kuderowicz píše, že antická filozofie zkoumala člověka, společnost i kulturu na pozadí, v němž nebylo místa pro dějinný proces. Antické myšlení nezformulovalo pojem vývoje jako soudržného procesu přeměn, v němž se objevují nové jevy, jež dříve neexistovaly a předeem se nepředpokládaly. Starověk znal změnu bez vývoje, pohyb bez vytváření něčeho nového. Tato struktura myšlení podle polského autora vysvětluje, proč starověk nepoložil otázku smyslu dějin a nevytvořil filozofii dějin. Vysvětlení tohoto způsobu myšlení je třeba hledat ve vlastnostech

antické kultury a společnosti, např. v omezení společenského života na úzký okruh městského státu, v hlásání přirozenosti dělbý obyvatelstva na pány a otroky, občany a barbary, v pocitu závislosti na přírodě a v silných vlivech náboženství hlásajícího, že svět podléhá nepostižitelným, neúprosným silám, což s tímto pocitem souviselo. Určité, avšak ne-realizované předpoklady vzniku otázky po smyslu dějin nacházíme podle Kuderowicze až na sklonku starověku u stoiků, v jejich pojetí lidské přirozenosti a jednoty všeho lidstva.

Problematika filozofie dějin nenalezla tedy v antickém myšlení živnou půdu a objevila se podle polského autora teprve v křesťanství, poprvé a v nejvýraznější podobě u Augustina. Zde totiž již nacházíme určité nutné teoretické podmínky, určité názory, které sice nebyly vždy výslovně formulovány, jež však byly považovány za zřejmé, a teprve na jejich základě mohlo vůbec dojít k řešení otázky smyslu dějin. Podle Kuderowicze jde o tři předpoklady.

První podmínkou uznání obecného smyslu dějin je koncepte lineárního vývoje, který má absolutní počátek a určitý směr. V případě, že se uznávají pouze cyklické změny a stále opakování jevů, předpokládá se obvykle existence něčeho stálého a věčného, rozhodujícího o významu jevů. Pak otázka po smyslu dějin ztrácí svůj význam, neboť ta je vždy otázkou po smyslu vývoje. Lineární koncepte dějin, akcentující proměnlivost událostí, otvírala perspektivy hledání principu, který by tyto změny vysvětloval a hodnotil.

Druhým předpokladem úvah o smyslu dějin je koncepte historického času, jejíž podstatou je výrazné významové rozlišení minulosti, přítomnosti a budoucnosti.

Konečně třetím předpokladem filozofie dějin je přesvědčení, že existuje subjekt dějin, zajišťující souvislost mezi událostmi tvořícími obsah historického vývoje. Tento subjekt nelze ovšem ztotožňovat s lidským jedincem, neboť dějinný vývoj se neredukuje na individuální osudy, což však nesnižuje roli jedinců v dějinách. Bez koncepte lidského druhu jako celku, na němž participují různé národy a státy, se dá těžko hovořit o světových dějinách, vymezovat jejich tendence a stanovit jejich smysl.

Způsob, jakým se vysvětluje smysl dějin, má podle Kuderowicze vliv i na jiné otázky. Na prvním místě je třeba v této souvislosti uvést princip periodizace dějin. Způsob chápání smyslu dějin ovlivňuje často kritéria klasifikace historických epoch i určení bodů zvratu. Zvolená periodizace má zase význam pro hodnocení současnosti. Často právě snaha pochopit současnou dobu vedla k otázkám po smyslu dějin. Úvahy o této problematice vedou konečně rovněž k reflexím, jež se týkají hlavních determinant historického vývoje. Problematika mechanismu historie je důležitou složkou filozofie dějin, je často nej-

spornější a představuje ohnisko teoretických konfliktů.

Kuderowicz píše, že vývojové pojetí lidstva je plodem epochy společenských třesů, epochy přehodnocování hodnotových systémů a vytváření nových civilizací a sociálních struktur. Vznik křesťanství a katolické filozofie byl nesporně výsledkem společenského a kulturního přelomu spjatého se zánikem římské civilizace a s přechodem k novému systému uspořádání společnosti. Za těchto okolností se problematika historického vývoje objevila nejprve v křesťanském myšlení. Po celý středověk byla pěstována pouze na půdě teologie a pojímána jako její složka. Dějiny totiž byly chápány jako výsledek božích záměrů. Kuderowicz se však ve své knize nezabývá teologií dějin, neboť ho zajímají osudy filozofie dějin, pěstované vědomě jako specifická disciplína spjatá s úvahami o historickém procesu. Interpretace dějin z hlediska teologie je pouze jakousi „prehistorií“ vlastní filozofie dějin.

Kuderowicz správně konstatuje, že vznik a jednotlivé vývojové etapy filozofie dějin těsně souvisejí s objektivními společenskými procesy a jsou bez analýzy těchto souvislostí nevysvětlitelné. Období rozkvětu filozofie dějin spadají zpravidla do epoch historických přelomů. Jak jsme již uvedli, vyslovuje polský autor názor, že problematika této disciplíny se objevila v době zániku antické kultury a otrokářského systému, v době, kdy se začala vytvářet nová společenská formace, jakou byl feudalismus. Vznik filozofie dějin jako samostatné disciplíny novověkého myšlení spadá do období prohlubujícího se rozkladu feudalismu a přechodu ke kapitalistické společnosti. Epocha buržoazních revolucí osmnáctého a první poloviny devatenáctého století je pak obdobím bujného rozkvětu různých historiozofických koncepcí.

Bezprostřední vliv na vývojové proměny filozofie dějin měly hlavně změny sociální struktury, to, že se do čela společnosti dostávaly nové třídy, i vznik nových třídních konfliktů. V dějinách sociálních konfliktů je proto třeba podle Kuderowicze konečně hledat vysvětlení vývoje historiozofických problémů a stanovisek. Nelze však zapomínat, píše autor dále, že teoretické koncepte není možné redukovat pouze na exprese postojů sociálních seskupení. Teorie se totiž vyznačují relativní autonomií vůči společenským podmínkám, ve kterých vznikají, i vůči společenským potřebám, jež uspokojují. Proto každá filozofie dějin je výsledkem dvou druhů inspirace: jeden pramení ze struktury společenských vztahů a konfliktů, druhý ze zůsta-veného teoretického dědictví.

Úvahy o dějinách historiozofie se podle Kuderowicze vyvíjejí v hraniční oblasti mezi dějinami společenského vědomí, v jehož rámci filozofie dějin funguje, a dějinami filozofického myšlení, v němž filozofie dějin hledá zdůvodnění a jež sama zpětně modifikuje.

Když vysvětlil genezi a pojem filozofie dějin, přistupuje Kuderowicz v dalších kapitolách své práce k analýze jejich nejvýznamnějších etap v evropském myšlení. Ve druhé kapitole si všímá osvětské filozofie dějin, která je, jak známo, první plně konstituovanou formou této disciplíny. Píše, že filozofie dějin jako samostatná disciplína jsoucí reflexí historického vývoje byla výsledkem dlouhodobého procesu, jímž prošla historická věda a koncepce člověka od renesance po osvícenství. Nejobecnější vzato, spočíval tento vývoj v tom, že na jedné straně byla překonávána providencialistická interpretace dějin a na druhé straně historie kronikářského typu, omezující poznatky o minulosti na výčet jednotlivých událostí, krátce řečeno, ve vypracování vědecké historie ve formě syntetického pojetí různých odvětví kultury a společenského života, ve formě vědy vysvětlující popsané události vlastnostmi lidské činnosti a podmínkami, v jakých tato činnost probíhá.

Argumenty ve prospěch takového pojetí dějin se hromadily postupně. Uvedené pojetí nevznikalo bez ostrých kontr verzí, bez odporu ze strany přívrženců providencialismu a takového zkoumání dějin, které k nim přistupovalo z teologických a biblických pozic. Kuderowicz však upozorňuje, že už v myšlení italské renesance se setkáváme s historickými popisy, v nichž jsou události vysvětlovány individuálními motivy, vášněmi a snahami politiků a státníků. Jako příklad velmi správně uvádí Machiavelliho a jeho práci o dějinách Florencie. Určité polemické akcenty vůči augustinské tradici shledává rovněž v díle Jeana Bodina. Přívrženci teologie dějin se však nevzdávají snadno. Svědčí o tom některé práce J. Bossueta z druhé poloviny sedmnáctého století. Nicméně providencialismus je stále více zatlačován a jeho překonání můžeme považovat za východisko osvětské filozofie dějin, jejímiž hlavními představiteli jsou Montesquieu a Voltaire. Právě na tvorbě těchto dvou myslitelů demonstruje Kuderowicz základní tendence sporu o principy interpretace událostí a o sféru společenských jevů, která je v dějinách rozhodující, jak se s ním setkáváme v osmnáctém století.

Polský autor však upozorňuje, že filozofie dějin jako samostatná filozofická disciplína se neformovala pouze laicizací historické vědy a emancipací myšlení o dějinách od teologických pojetí. Ve společenských podmínkách, kde ideologicky i politicky dominovala církev, vznikala filozofie dějin i jinou cestou, a to tak, že přejímala teologické a náboženské termíny a prvky, přičemž jim dávala nový obsah. Klasickým příkladem této cesty vytváření filozofie dějin byla podle Kuderowicze tvorba italského myslitele sedmnáctého až osmnáctého století G. Vica, jehož názory se podrobněji zabývá.

V závěru úvah o osvětské filozofii dějin analyzuje autor teorii kumulativního pokroku, reprezentovanou především Turgotem a

Condorcetem, i myšlenky jejich kritiků, jimiž byli hlavně Rousseau a Mably.

Kritika teorie pokroku otevřela před filozofií dějin nové perspektivy, a to tím, že upozornila na změny společenských institucí a na konflikty, které s nimi souvisejí, a dále tím, že vytyčila problém morálního hodnocení historických jevů, založeného na kritériích vznikajících v dějinném vývoji samém. Konečně se stalo možným pojetí dějinného procesu jako oblasti, v níž by se uskutečňovaly morální hodnoty. Takto kritikové pokroku, i když nevytvořili plně propracovanou filozofii dějin, připravili půdu pro vznik nového typu této disciplíny, jehož hlavním znakem bylo, že se soustředil na konfrontaci morálních hodnot s historickým vývojem. Této problematiky se chopila a různé verze jejího řešení vypracovala německá klasická filozofie přelomu osmnáctého a devatenáctého století, jíž se Kuderowicz zabývá ve třetí kapitole.

Z této filozofie analyzuje především historizofické spisy Kantovy, Fichtovy a Hegelovy. Hlavní přínos německé klasické filozofie v oblasti filozofie dějin spatřuje Kuderowicz v tom, že vytyčila otázku, jaké kolektivní či společenské seskupení rozhodují o dějinném vývoji. Byla to jedna z těch otázek, jež se vynořily při pokusech o zobecnění výsledků francouzské revoluce. V osvětském myšlení tento problém ještě neexistoval. Další novou věcí, kterou německá klasická filozofie vnesla do teorie pokroku, bylo podle Kuderowicze to, že poukázala na různé konflikty mezi dobrem a zlem jako na neoddelitelnou vlastnost historického procesu. Konečně je nově ve srovnání s osvícenstvím v německé klasické filozofii formulována a řešena rovněž otázka objektivnosti historického procesu, otázka vztahu jedince a dějin i otázka vztahu nutnosti a svobody.

Čtvrtou kapitolu své studie věnoval Kuderowicz problematice historických zákonitostí. Upozorňuje, že prvky deterministického pojetí dějin nacházíme už u francouzských tradicionalistů přelomu osmnáctého a devatenáctého století i u utopických socialistů. Vliv historického determinismu a teorie zákonitosti na interpretaci pokroku demonstruje pak v samostatné podkapitole na díle Augusta Comta. Spory mezi mysliteli v této oblasti se však netočily pouze okolo toho, zda dějiny podléhají zákonitostem, či nikoli, ale probíhaly i uvnitř tábora zastánců determinismu, a to o to, jaké jsou určující faktory zmíněných zákonitostí. Kuderowicz se postupně kriticky vyrovnává s takovými historickými formami determinismu, jakými byly geografický determinismus, demografický determinismus, ekonomický determinismus, tainovská teorie faktorů apod. Rozsáhlejší kritikou analýzu věnuje v závěru kapitoly rovněž psychologickému zdůvodňování historického determinismu.

Na počátku devatenáctého století dospěla filozofie dějin v dílech svých nejvýznamnějších představitelů do stadia, kdy sice správně formulovala některé základní otázky dějin-

ného procesu, ale nebyla schopna, zejména v důsledku idealistických a metafyzických východisek, dát na ně uspokojivou odpověď. S tou přichází teprve materialistické pojetí dějin, jež vychází z kritiky historického idealismu; nechápe dějiny jako odraz či výtvar vědomí, ale naopak, vědomí je podle něho vždy koncepcí výrazem a odrazem procesů probíhajících ve společenském bytí, jež je základem veškerých dějin. Materialistické pojetí dějin přisuzuje tedy vědomí tu úlohu, kterou ve společnosti fakticky má, a přesně stanoví mechanismus jeho fungování. Zcela novou kvalitu představuje materialistické pojetí dějin rovněž v řešení otázky společenského pokroku a jeho kritérií. Klíčovou roli zde sehrál marxistický pojem společensko-ekonomické formace. Hlavním a rozhodujícím kritériem pokroku v Marxově pojetí je míra souladu výrobních sil a výrobních vztahů. Nově je v marxismu kladena rovněž otázka subjektu dějin. Její řešení je zde neodmyslitelné od teorie třídního boje. Vyústěním tohoto komplexu otázek je pak jeden ze základních objevů marxismu — objev historického poslání dělnické třídy. Materialistické pojetí dějin je rovněž první teorií společnosti, která přesvědčivě řeší jeden z klíčových problémů filozofie dějin, jakým je problém vztahu individua a dějinných tendencí.

Všemi těmito otázkami se Kuderowicz zabývá v páté kapitole své knihy, nazvané *Marxovská dialektika dějin*, kterou uzavírá tímto shrnutím: „Historiozofická řešení sloužila v marxismu nové metodě historických zkoumání, lepšímu pochopení minulosti, vstřížnější diagnóze současnosti a účinnému řízení společnosti. Navazující na přínos německé klasické filozofie, rozvinuli Marx a Engels dialektickou teorii pokroku, zdůrazňující roli rozporů v dějinném vývoji. Navázali také na historický determinismus. Vnesli do filozofie dějin nové a originální momenty, jež byly vyvozeny hlavně z toho, že přiblížili k roli společenských tříd a k jejich antagonismům v dějinách. I když nebyli objeviteli společenských tříd a jejich boje, ale rozvinuli myšlenky francouzských historiků, teprve v jejich vizi dějin nabylo pojetí třídního boje velkého teoretického významu ve vysvětlování mechanismu dějin a zároveň praktického významu jako důležitý předpoklad politické činnosti. Díky tomu překonali dilemata, v jejichž zajetí byla idealistická filozofie dějin (individuum a lidstvo jako subjekt dějin, svobodný jedinec a působení zákonitostí, jedinec jako autor, či aktér dějin). V tradičních otázkách filozofie dějin Marx a Engels opět objevili koncepcí, díky nimž otevřeli nové perspektivy jak před historickou vědou a sociologií, tak před politickou činností“ (s. 153–154).

Vznik buržoazní sociologie ani vznik materialistického pojetí dějin, přestože oba tyto myšlenkové proudy podrobily filozofii dějin — ovšem z rozdílných pozic — ostré kritice, neznamenají zánik historiozofických koncepcí.

V rámci buržoazní filozofie jsou tyto koncepce nadále pěstovány. Avšak kdežto filozofie dějin na přelomu osmnáctého a devatenáctého století byla některými svými stránkami disciplínou ideově napomáhající likvidovat starý feudální řád, buržoazní filozofie dějin v druhé polovině devatenáctého století má zcela zřetelné konzervativní a někdy i reakční rysy. Projevuje se to konkrétně u takových autorů, jako byl Burckhardt, Sorel, Pareto, Dilthey, Windelband, Rickert, Simmel, Nietzsche aj., pro něž je typický odpor k myšlence pokroku a zákonitosti v dějinách. Dějiny jsou líceny jako řada katastrof a ke slovu se dostávají zastánci fatalistického pojetí historie. Typickým reprezentantem této tendence byl Oswald Spengler. Druhým pólem pojetí dějin z pozic buržoazie jako třídy, která už není schopna pozitivně reagovat na rozpory té společnosti, na jejímž vytvoření měla hlavní podíl, jsou tzv. heroistické teorie, a to jednak ve své konzervativní podobě, představované hlavně T. Carlylem, jednak ve své „demokratické“ podobě, reprezentované především ruským nacionalismem. Všechny tyto historiozofické tendence, odrážející neschopnost buržoazie a jejích teoretiků vyrovnat se pozitivně s problematikou imperialistického stadia ve vývoje kapitalismu, Kuderowicz přesvědčivě analyzuje a kritizuje v šesté kapitole své studie, nazvané *Katastrofismus a heroismus ve filozofii dějin*.

Šedmá kapitola recenzované práce se vrací k některým základním otázkám, které vytyčila filozofie dějin ve své buržoazní podobě, ale které důsledně řeší teprve materialistické pojetí dějin. Jde především o marxistické pojetí role osobnosti v dějinách, které se kriticky vyrovnává s heroistickými teoriemi a přichází se svou pozitivní odpovědí na tuto otázku. Dále je zde analyzována problematika dějinné nutnosti, role vědomí v dějinách a vztah socialistické revoluce ke kontinuitě kultury. Polský autor při řešení těchto otázek vychází zejména z děl Plechanových, Luxemburgových, Bucharinových, Leninových a Gramsciho, přičemž poukazuje na některé teoretické slabiny autorů uvedených na prvních třech místech a kritizovaných implicitě či explicitě Leninem a Gramscim.

V poslední kapitole, nazvané *Problémy dneška ve filozofii dějin*, autor nejprve kriticky analyzuje nejreprezentativnější buržoazní historiozofické koncepce z let mezi první a druhou světovou válkou i z let poválečných. Radí mezi ně pojetí vývoje civilizací u Arnolda Toynbeeho, názory katolických filozofů E. Mouniera a J. Maritaina a konečně názory na dějiny a jednotu lidstva v dílech Karla Jaspersa.

Z. Kuderowicz je přesvědčen, a v závěru své práce to explicitě vyjadřuje, že „je klamné mínění, že filozofie dějin již ztratila svůj význam a patří do minulosti filozofického myšlení. Imponující rozvoj historické metodologie zdaleka nelikviduje historiozofickou problematiku. Kritika filozofie dějin, hledající jejích obecný smysl a cíl, nevedla... k zá-

niku této filozofické disciplíny, i když měla za následek změnu profilu jejího zájmu, vynášející do popředí problematiku mechanismu historických přeměn. Filozofie dějin vytvořila rovněž kritéria hodnocení historických událostí a principy hodnocení projevů kolektivního života. Zdroje těchto otázek tkví v konfliktech a těžkostech, které přináší vývoj společnosti v každé etapě“ (s. 255). Kuderowicz se domnívá, že soudobá epocha, charakterizovaná vědeckotechnickou revolucí a konfrontací kapitalismu a socialismu, vytyčuje před filozofii dějin čtyři základní otázky: a) otázku odpovědnosti za další vývoj lidstva, b) otázku jednoty lidstva v tom smyslu, že neexistují „hodnotnější“ a „méněcennější“ národy a kultury, což potvrzuje likvidace koloniálního systému a rychlý rozvoj relativně zaostalých států, c) určení místa vědy a techniky ve vývoji společnosti v souvislosti s jejich stále rostoucím významem (s tím je spjata otázka odpovědnosti vědců za výsledky jejich výzkumů a za způsob jejich využití), d) otázku významu tradic jako souboru hodnot vytvořených dřívějšími generacemi. Zdá se však, že okruh problémů by mohl být rozšířen o další otázky, které už Kuderowicz neuvádí, ale jež jsou neméně závažné.

Kuderowiczova práce má samozřejmě poslání spíše informativní a popularizační. Přes-

to však se domnívám, že její autor neměl ponechat stranou dvě otázky, bez jejichž alespoň stručného řešení se mi jeho práce zdá být v jistém smyslu neúplná: je to jednak otázka hlubšího objasnění vztahu mezi filozofií dějin a materialistickým pojetím dějin a jednak otázka vztahu soudobé marxistické sociologie k filozofii dějin pěstované dnešními buržoazními autory.

Výhradu mám ke Kuderowiczovu jednoznačnému tvrzení, že antický starověk nevytvořil filozofii dějin. Nevytvořil ji jistě v té podobě, jaké nabyla v klasickém období svého rozvoje. Domnívám se však, že to nebyli teprve stoikové, u nichž byly jisté náznaky, jež mohly vést k typicky historiozofickým úvahám, ale, že to byl už např. Platón, neboť jeho pojetí vývoje forem politické moci a přeměny jedné v druhou obsahuje určité základní prvky typické pro filozofii dějin.

Závěrem je možné napsat, že Kuderowiczova kniha je dobrým úvodem do studia filozofie dějin a vhodným přehledem jejích hlavních otázek. Pro hlubší orientaci je však třeba použít rozsáhleji koncipovaných a analyticky pojatých prací, např. sice už staršího, ale stále cenného díla sovětského autora I. S. Kona *Kritický nástin filozofie dějin 20. století* (Praha 1963).

Jan Sedláček